

Joanna Getka

Uniwersytet Warszawski

j.getka@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5857-7257>

„DEKOLONIZACJA I DEIMPERIALIZACJA POTRZEBNE
OD ZARAZ!” DEKONSTRUKCJA ROSYJSKIEJ
IMPERIALNEJ NARRACJI KULTUROWEJ JAKO WYZWANIE
DLA WSPÓŁCZESNEJ SLAWISTYKI. BIAŁORUŚ, POLSKA, UKRAINA¹

**Decolonisation and Deimperialisation Needed Immediately!
Deconstruction of the Russian Imperial Cultural Narrative as a Challenge
for Modern Slavistical Studies. Belarus, Poland, Ukraine**

Abstract

The aim of the article is to highlight the issue of decolonisation and (as proposed by the author: deimperialisation) of Central and Eastern Europe through the need to research the imperial influence of Russia on other Slavic nations, including, above all, Poles, Ukrainians and Belarusians. The article indicates the importance of decolonisation research for the security of the Central and Eastern European region and outlines specific directions for research on the (neo)imperial Russian narrative, which uses the same sociotechnical methods regardless of the historical period, aimed at destabilising Europe, especially Central and Eastern Europe, as its sphere of influence, as well

¹ Niniejszy tekst powstał w ramach finansowana ze środków Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w ramach Programu DLA UKRAINY.

as a buffer zone between Russia and the rest of Europe. The article indicated the need to determine the mechanisms of influence of Russian cultural myths by defining their meanings and the concepts, and clichés of the Russian narrative, as well as techniques and stylistic treatments that fit into the characteristics of newspeak, symbols and mechanisms of Russian war propaganda, and the scale of influence.

Importantly, Russian propaganda has institutional support in the education of the next generation of Russians, including methodologies. The concept of a new didactic and methodological complex of native history, strengthens the cultural myths spread by the Russian authorities. Undertaking research to decolonise knowledge is of strategic importance: eliminating existing cultural stereotypes by providing reliable knowledge is the basis for building lasting good-neighbourly contacts in the future and the only remedy in the culture war unleashed by Russia on the world.

Keywords: decolonisation of Russia, deimperialisation, cultural myths, Belarus, Ukraine, Poland, cultural imperialism

Uwagi wstępne

Wiele wskazuje, że prowadzona od aneksji Krymu walka z rosyjską dezinformacją nie jest do końca skuteczna w krajach Europy Zachodniej. To rezultat wielowiekowego oddziaływania: Rosja, a potem ZSRS, skutecznie narzuciły tu język i punkt widzenia, np. w kwestii aneksji ościennych terytoriów, które nazywa się najczęściej „powrotem do macierzy”. O podbojach Rosji nie mówi się w sposób podobny do narracji o zamorskich posiadłościach Anglii, Francji czy Hiszpanii. Nowożytnego rozwoju Rosji nie traktuje się jako kolonialnej ekspansji. Zachód, wydaje się, nie jest do dziś świadomy, jak wiele różnych narodów i kultur pochłonęła rosyjska, a potem sowiecka „wspólnota cywilizacyjna”. Zachodnia percepcja Rosji jest silnie obciążona dotychczasowym dyskursem, narzucającym determinizm geograficzny, historyczny i kulturowy. Przedstawiona zachodnim historykom rosyjska autointerpretacja dziejów (zwłaszcza dopisanie tradycji kijowskiej do własnej historii czy gloryfikacja wojen ojczyźnianych) pokutuje do dziś. Kreml z powodzeniem instrumentalizuje też wykute na własny użytek przez rosyjskich „inżynierów dusz”² stale powracające

² Por. J. Getka, J. Darczeńska, *Faszyzacja antyfaszyzmu. Kulturowe kody wojny Rosji*. Warszawa 2023, rozdz. *Imperialna Rosja, której nie da się pojąć rozumem, i jej ambasador – Fiodor Tiutczew*, s. 149-166.

przekonanie, że Europa jest dekadenska i słaba. Schyłek starego kontynentu ogłaszali i nadal ogłaszają politycy i intelektualiści spierający się o naturę europejskich kryzysów. W 1918 roku tę ideę forsował niemiecki filozof Oswald Spengler w książce *Zmierzch Europy*, przeciwstawiając staruszcze Europy świeżość komunizmu na Wschodzie i siłę faszyzmu na Zachodzie. Bliski koniec Zachodu wieścili empatycznie nastawieni wobec Rosji sowieckiej Jean Paul Sartre³, André Gide⁴, Pablo Neruda, John Reed. W XVIII wieku podobną fascynację iluzorycznym obrazem „imperium północy” żywił Wolter. Przekonany, że nadmiar wolności prowadzi do anarchii, rozpowszechniał w Europie wizję Rosji Piotra I i Katarzyny II – oświeconej i stabilnej⁵. Także dziś „wyższość” tradycyjnych wartości rosyjskich jest pokazywana na tle „zdegenerowanych” wartości zachodnich, symbolizowanych przez „liberastów” i „Gejropę”, będących takim samym celem ataków jak niegdyś „burżuazyjna moralność”.

Ważnym źródłem skuteczności rosyjskiej narracji – obok dezinformacyjnych operacji wpływu i zachodniej empatii – jest nieznanostwo rosyjskich realiów. Imperium carskie zamieszkiwała ludność niejednorodna pod względem etnicznym i wyznaniowym, ukształtowane narody posiadające w przeszłości tradycje państwowe (jak Litwa czy Gruzja), jak i plemiona syberyjskich myśliwych i koczowników z Azji Centralnej. Są oni często utożsamiani z Rosjanami, a sama Rosja – z państwem narodowym. Także przez część polityków europejskich Rosja została uznana za jedyną spadkobierczynię Związku Sowieckiego, podobnie jak wcześniej carowie rosyjscy ogłosili swoje państwo spadkobiercą Rusi Kijowskiej. Historyczne i cywilizacyjne realia pomijają dziś nadal liczni tzw. *Russlandversteher* [rozumiejący Rosję], przekonujący np., że „Krym był zawsze rosyjski”, czy – jak szef frakcji parlamentarnej niemieckiej SPD Rolf Muetzenich – w marcu 2024 roku proponujący zamrożenie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego⁶. Pacyfi-

³ T. Judt, *Historia niedokończona. Francuscy intelektualiści 1944-1956*, przeł. P. Marczewski, Warszawa 2012, s. 133.

⁴ Po podróży do Rosji Gide zweryfikował swój stosunek do komunizmu w realiach sowieckich, por. A. Gide, *Powrót z ZSRR*, przeł. J.E. Skiński, Warszawa 1937.

⁵ Bolesna konfrontacja oczekiwań z zastaną w Rosji rzeczywistością społeczno-kulturową odzwierciedlona jest w reportażu epistolograficznym markiza de Custine, por. A. markiz de Custine, *Listy z Rosji. Rosja w 1839 roku*, Warszawa 2022.

⁶ K. Maciejewski, *Niemieckie SPD postuluje „zamrożenie” wojny na Ukrainie. To poroniony pomysł*, „Forsal” 16.03.2024, <https://forsal.pl/swiat/niemcy/artykuly/9462714,niemieckie->

stycznie nastawione społeczeństwa zachodnie są znużone wojną, przerażone jej skutkami ekonomicznymi i społecznymi, słabnie też wola pomocy dla Ukraińców ze strony Europejczyków i Amerykanów.

Przeciwdziałanie niewiedzy, tłumaczenie specyfiki naszej części kontynentu jest zatem pierwszorzędnym zadaniem dla środkowoeuropejskich badaczy akademickich. Biorąc pod uwagę całokształt zjawisk kulturowych, proponowane działanie należy umieścić w paradygmacie kulturowych badań dekolonizacyjnych, idących nieco dalej niż perspektywa postkolonizacyjna. Jest to bowiem nie tylko uchwycenie, uświadomienie rzeczywistości, gdzie istnieją stosunki podporządkowania i dominacji narzucane przez imperialne struktury władzy⁷, ale zarazem świadomy wybór narracji, interpretowania rzeczywistości i wyborem działania⁸. O ile aktywnie realizuje się to na poziomie przestrzeni realnej w Ukrainie i uwidocznia się m.in. w usuwaniu pomników postaci związanych z kulturą rosyjską, nie zaś ukraińską, co wpisuje się w trendy dekolonizacyjne, to na poziomie teorii, badań dekolonizacyjnych narracji rosyjskiej wobec zachodnich sąsiadów: Polski, Ukrainy i Białorusi pole pozostaje w zasadzie otwarte.

W kontekście mających charakter długiego trwania działań rosyjskich skierowanych zarówno do odbiorcy zewnętrznego, jak i wewnętrznego warto wprowadzić do humanistyki dodatkową optykę: deimperializacji i badań demineralizacyjnych. Termin „kolonizacja wewnętrzna” Aleksandra Etkinda⁹, służący dla opisu procesu kolonizacji wewnętrznej i narzędzi, za pomocą której władze imperium podporządkowywały zamieszkujące w nim narody, nie jest tu w pełni adekwatny, bowiem nie obejmuje tych czynników, które wiążą się z procesem tworzenia wpisującej się w procesy faszyzacji Rosji¹⁰, rosyjskiej ponadnarodowej mentalności imperialnej.

-spd-postuluje-zamrozenie-wojny-na-ukrainie-to-poroniony.html, A. Jarecka, *Polityk SPD: „Nie jestem ekspertem od Rosji”*, <https://p.dw.com/p/4e4Mw> [data dostępu: 24.03.2024].

⁷ Por.: E. Domańska, *Badania postkolonialne*, [w:] L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, Poznań 2008, s. 158.

⁸ M. Tłostanowa, *Postkolonialna kondycja, dekolonialna opcja i postsocjalistyczna interwencja*, „Konteksty”, 343(4)/2024, s. 159-165. doi: 10.36744/k.2568.

⁹ Александр Эткинд, *Внутренняя колонизация*. Москва 2013.

¹⁰ Szerzej o tym: J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu...*, rozdz. Kulturowe kody faszyzacji Rosji.

**„Wszystkie szczęśliwe rodziny są do siebie podobne, każda nieszczęśliwa rodzina jest nieszczęśliwa na swój sposób”.
Dekolonizacja i deimperializacja w kontekście rosyjskim**

Pojęcie dekolonizacji wiąże się powszechnie z krytyką hegemonii zachodnich systemów wiedzy, których wiodące ośrodki naukowe sformułowały kierunki i optykę dyskursów naukowych w duchu euro- i zachodniocentrycznym. Dekolonizacji, rozumianej jako reakcji na uświadomione stosunki podporządkowania i dominacji narzucane przez imperialne struktury władzy, podlegają obecnie różne dyscypliny naukowe¹¹, choć wciąż w ujęciu ogólnym podejmowana tematyka dotyczy Afryki, Ameryki Południowej, Azji. Z powodzeniem metodologię dekolonizacyjną zastosowała w odniesieniu do literatury rosyjskiej Ewa Thompson¹². Jej wydana już ponad dwadzieścia lat temu praca jest chyba jedynym światowym opracowanym monograficznym tekstem w całości poświęconym kwestii rosyjskiego kolonializmu kulturowego, która pojawia się obecnie przyczynkowo, często w ramach szerszych opracowań wieloautorских na temat problematyki dekolonizacji¹³ lub w ramach prac wpisujących się w tę tematykę¹⁴. Polskiej humanistce – co zrozumiałe, ze względu na potrzebę autouświadomienia – bliżej do badań dekolonizujących narrację tzw. kresową, związaną z Rzeczpospolitą¹⁵ niż dekonstrukcji narracji rosyjskiej. Z kolei w Rosji nurt badań dekolonizacyjnych jest silny, ale dotyczy

¹¹ M.P. Markowski, *Postkolonializm*, [w]: A. Burzyńska, M.P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2007, s. 550 i nast.

¹² E.M. Thompson, *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przeł. A. Sierszulska, Kraków 2000.

¹³ M. Finkelstein, *Soviet Colonialism Reloaded: Encounters Between Russians and East Central Europeans in Contemporary Literature*, [w:] *East Central Europe Between the Colonial and the Postcolonial in the Twentieth Century*, red. S. Huigen, D. Kołodziejczyk, „Cambridge Imperial and Postcolonial Studies” 2023, s. 231-254, Ł. Gemziak, *Imperium (wciąż) niezbadane: Rosja a perspektywa postkolonialna*, „Dialogi Polityczne. Polityka – Filozofia – Społeczeństwo – Prawo” 14/2011, *Oblicza imperium dzisiaj*, s. 207-220.

¹⁴ H. Głębocki, *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów Rosji wobec peryferii (XVII-XXI wiek)*, Kraków 2006.

¹⁵ A. Fiut, *Polonizacja? Kolonizacja?* „Teksty drugie” 6/2003, G. Ritz, *Kresy polskie w perspektywie postkolonialnej*, [w:] *Nieobecność. Pominięcia i przemilczenia w narracjach XX wieku*, pod red. H. Gosk i B. Karwowskiej, Warszawa 2008.

właśnie krajów Europy Zachodniej i ich zamorskich kolonii. Rosja (a także ZSRS, którego Rosja ogłosiła się pełnoprawnym spadkobiercą) – w tej perspektywie państwem kolonialnym nie tylko nie była, ale jako państwo szerzące ideały marksizmu, z założenia wspierała procesy dekolonizacyjne. Naukowcy rosyjscy aktywnie włączają się więc w nurty dekolonizacyjne¹⁶, co po 2022 roku stało się elementem oficjalnej polityki kulturowej¹⁷. Kwestiami dekolonizacji Rosji zajmują się środowiska emigracyjne, silnym i jednoznacznym głosem przemawia m.in. Katerina Margolis¹⁸.

Dekonstrukcja rosyjskiej narracji na podstawie (re)analizy faktów kulturowych, lingwokulturowych i historycznych to duże wyzwanie dla intelektualistów już ze względu na fakt, iż rosyjska nauka w zasadzie odrzuca tę perspektywę badawczą, wskazując na różnice uwarunkowań.

Zawarty w tytule podrozdziału cytat z *Anny Kareniny* Lwa Tolstoja miał zarazem za zadanie podkreślić, że tak jak „każda nieszczęśliwa rodzina jest nieszczęśliwa na swój sposób”, tak też każde imperium się od siebie różni. W przypadku rosyjskim możemy wręcz mówić nie tylko o różnicach między Rosją a innymi imperiami kolonialnymi – Anglią, Francją, Hiszpanią, Portugalią itp., ale również między różnymi wydaniem jednego zjawiska: carskiego sowieckiego, współczesnego putinowskiego imperializmu rosyjskiego. Choć więc jest oczywiste, że narzędzia i metody badań dekolonizacyjnych w ogóle służyć mogą do dekonstrukcji mitów rosyjskiego imperializmu kulturowego, to należy mieć na uwadze wiele cech specyficznych kolonializmu rosyjskiego.

¹⁶ Н.Н. Наумова, И.А. Зинченко, *Можно ли назвать политику франкофонии проявлением неокolonизма (на примере внешней культурной стратегии Франции в 60-е гг. XX в.)*, „Исторический журнал: научные исследования” 6/2021. s. 93-108, https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=36980, О. А. Короткова, *Концепция деколонизации музея: проблемы и возможности*, „Кунсткамера”, 3(13)/2021, s. 28-39.

¹⁷ А. Перцев, *В Кремле решили, что Россия должна возглавить мировое «антиколониальное движение», утверждают источники «Медузы». Его идеология: Америке – ***** На это собираются выделить миллиарды рублей*, „Meduza”, <https://meduza.io/feature/2022/11/11/v-kremle-reshili-cto-rossiya-dolzha-vozglavit-mirovoe-antikolonialnoe-dvizhenie-utverzhdayut-istochniki-meduzy-ego-ideologiya-amerike> [data dostępu: 11.11.2022].

¹⁸ I. Krawetz, *Pomnik wystawiony samej sobie. Rosyjska kultura zwalnia z odpowiedzialności za zbrodnie*, NEW, ROSJA /, https://new.org.pl/3865,dekolonizacja_narcystycznej_rosji.html/ [data dostępu: 21.04.2024].

Część z nich rosyjscy naukowcy wymieniają jako dyskwalifikujące Rosję w kontekście badań dekolonizacyjnych. Na pierwszym miejscu jest kwestia „rozmytej natury” i zarazem „wyjątkowości” kolonializmu rosyjskiego. Wskazuje się tu kwestie terytoriów zamorskich jako kolonii państw zachodnioeuropejskich w sytuacji, gdy Imperium Rosyjskie włączało terytory bezpośrednio przylegające do jego granic. Następowoło to kilka wieków po okresie wypraw kolonizacyjnych zachodnioeuropejskich, bo przede wszystkim w XVIII wieku, w dodatku nie drogą podbojów o swoistym „włączaniu” do Rosji terytoriów Syberii: „Euroazji-Rosji” i „integracji” wielu jej narodów, charakteryzujących się „ruską” – rosyjską mentalnością, przy zachowaniu i szacunku dla ich tradycji¹⁹.

Faktycznie, jedną z osobiwości rosyjskiego kolonializmu jest wielonarodowy charakter imperium będącego państwem bardziej stanowym niż narodowym²⁰. Odrzucając jednak pełne patosu zapewnienia o poszanowaniu tradycji czy nierozzerwalności rosyjskiej Euroazji, trzeba zauważyć, że w odróżnieniu od stosunków narodowościowych w koloniach angielskich czy hiszpańskich, gdzie Hindus czy Aztek zawsze pozostawał obywatelem drugiej kategorii, bez prawa awansu społecznego, kolonializm rosyjski polegał na wchłanianiu i dążeniu do wynarodowienia podbitych narodów, zaszczepiania w nich ducha lojalności i poddaństwa. Dokonywano tego perswazją za pomocą przemocy bądź też przekupstwa w różnej postaci (poza intratnymi posadami dla lojalnych urzędników niezależnie od pochodzenia, za tego typu działanie można np. uznać ogłoszenie przez Katarzynę II w 1785 roku Karty szlacheckiej: *Karta praw, wolności i przywilejów rosyjskiej szlachty*, na mocy której również szlachta ukraińska po spełnieniu odpowiednich formalności mogła uzyskać określone przywileje majątkowe i osobiste), co doprowadziło do tego, że wielu przedstawicieli narodów podbitych zapisało się złotymi literami w dziejach Rosji.

W efekcie czasem trudno wskazać jednoznacznie winowajcę-kolonizatora: przypomnijmy, że Syberię zbudowali w dużej mierze Polacy, część których była potomkami zesłańców w głąb Rosji po powstaniach narodowo-wyzwoleńczych (około 20% załogi budującej kolej transsyberyjską stanowili

¹⁹ Ю. Г. Акимов, *Северная Америка и Сибирь в конце XVI – середине XVII в. Очерк сравнительной истории колонизации*, Санкт-Петербург 2010, s. 6-13, s. 354 i nast.

²⁰ Warto podkreślić, że powstania: listopadowe i styczniowe stały się pierwszymi masowymi ruchami narodowo-wyzwoleńczymi w XIX-wiecznej Rosji, por. L. Ostrowski, *Polacy na Syberii w latach 1890-1935*, „Studia Polonijne”, t. 20, Lublin 1999, s. 152-165.

Polacy, wśród dobrze zarabiającego personelu kierowniczego budowy Kolei Zachodniosyberyjskiej odsetek Polaków był jeszcze wyższy i wynosił niemal 1/3 jej składu; Polakiem był Stanisław Muchliński, zastępca kierownika budowy²¹), którzy z czasem stali się elitą tych terenów (Aleksander Despot-Zenowicz pełnił funkcję gubernatora tobolskiego), a rozwój „wysokiej kultury rosyjskiej” w XVII wieku stał się faktem dzięki pracy Rusinów-Ukraińców, Rusinów-Białorusinów wywodzących między innymi z kręgów Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, jak np. Teofan Prokopowicz.

Sytuacja nie zmieniła się w wiekach kolejnych, można tu wymienić długą listę twórców uważanych dziś za Rosjan właśnie ze względów imperialnych, kolonialnych, nieukazujących złożoności zjawisk, np. twórca słynnego *Czarnego kwadratu na białym tle*, Kazimierz Malewicz, w powszechnym odbiorze jest Rosjaninem²², choć miał korzenie polskie i białoruskie, a urodził się w Kijowie, podobnie sytuacja się ma z pisarzami (Mikołajem Gogolem) czy filozofami (Hryhoryj Skoworoda), muzykami (Maksym Berezowski), którzy mimo nierosyjskiego pochodzenia urodzili się na obszarze podległym wówczas Imperium Rosyjskiemu. Tego typu działacze i wybitne postacie dają argumenty tym badaczom, którzy twierdzą, że nie można mówić o kolonizacji w przypadku rosyjskim. Na marginesie trzeba koniecznie wspomnieć, że ten sam element wielonarodowości narodu rosyjskiego leży u podstaw argumentacji odrzucającej możliwość pojawienia się w Rosji faszyzmu, który z założenia głosi hasła dominacji jednego narodu²³.

Zarazem kolonialna polityka Rosji nie przewiduje jakiegokolwiek formy uznania prawa do funkcjonowania w ramach własnego imperium innych narodów. O ile imperializm sowiecki zachowywał fasadowe równouprawienie, przysłowiowa kurtyna opadła wraz z powstaniem państwa po rozpadzie Związku Sowieckiego. Już na poziomie nazwy Federacja Rosyjska faworyzuje tylko jeden z ponad stu zamieszkujących kraj narodów, marginalizując ich osiągnięcia i nazywając w przekazie oficjalnym „małymi”. Niedookreślona rosyjskość i język rosyjski windowane są na wartości po-

²¹ A. Hlebowicz, *Jak Polacy budowali Syberię*, „Muzeum Pamięci Sybiru”, <https://swiat-sybiru.pl/pl/syberia-to-miejsce-karier-polakow-2/> [data dostępu: 15.12.2022].

²² *Kazimir Severinovich Malevich Facts, Information, Pictures*, [w:] *Encyclopedia of World Biography* [online], www.encyclopedia.com, *Malevich, Casimir*, [w:] *The Columbia Encyclopedia*, 6th ed., <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/malevich-casimir> [data dostępu: 15.12.2022].

²³ J. Getka, J. Darczewska, *Faszystacja antyfaszyzmu...*, s. 56.

nadnarodowe w kraju²⁴, co z kolei daje argumenty do ograniczania możliwości rozwoju innych narodów FR w imię – jakby to paradoksalnie nie brzmiało – równouprawnienia i sprawiedliwości społecznej.

Kolonizacja w wydaniu rosyjskim odbywa się nie tylko w ujęciu terytorialnym, geograficznym, ale również historycznym, poprzez wpisanie w historię własną historii innych narodów. Anglikom nie przyszłoby do głowy wpisywać w najdawniejsze dzieje swojego państwa historii Indii. Historiografia rosyjska natomiast nie tylko uznaje jako własne fakty historyczne związane z historią innych narodów²⁵, ale i – na potrzeby imperialne, co jest zapisane w Konstytucji FR²⁶ – wskazując na tysiącletnią historię państwa – antydatuje własne początki, łącząc je manipulacyjnie z historią Białorusi czy Ukrainy: początki państwowości Rosji to bowiem nie Ruś Kijowska (jest to spuścizna ukraińska), lecz Księstwo Moskiewskie. Obie organizacje państwowe charakteryzowały odmienne modele władzy, różny był ich stosunek do religii prawosławnej (otwartość na kontakty kulturowe Metropolii Kijowskiej i ekspansywna polityka Cerkwi moskiewskiej – Trzeci Rzym). Jest to kluczowe dla zrozumienia skomplikowanej istoty imperializmu i kolonializmu rosyjskiego zarazem – o ile bowiem w ramach dyskursu (de)kolonizacyjnego podejmowana jest kwestia podboju / przyłączenia Syberii czy Kaukazu (w tym Gruzji), to – ze względu na rosyjską interpretację dziejów własnych – nie istnieje ona w odniesieniu do np.

²⁴ *Konstytucja Rosji*, przeł. A. Kubik. Warszawa 2000 z poprawkami wprowadzonymi w 2015 r., (przeł. „Walczak Translations”) i w 2020 r. (przeł. Z. Cywiński).

²⁵ Na portalu Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego czytamy np., że zwycięstwo pod Grunwaldem było rezultatem obecności rosyjskich (sic!) pułków smoleńskich. Obrazuje to znamienita statystyka: w bitwie uczestniczyło 7 polskich chorągwi i 40 litewskich, z czego 36 było rosyjskimi. Manipulacji historycznej polegającej na utożsamieniu etnonimów ruski i rosyjski towarzyszy refleksja wpisująca się w rosyjsko-polską wojnę pamięci: „Jakie tabletki od demencji historycznej należałoby przepisać naszym „przyjaciołom” na Zachodzie, by prawda historyczna była prawdą wspólną, a nie sfabrykowaną w wyniku politycznej koniunktury?”. Zob. <https://histrf.ru/read/articles/gryunvaldskaya-bitva-kuda-delis-russkie-polki> [data dostępu: 15.12.2022.]

²⁶ Por. zapis w Konstytucji FR z 2020 roku: „Federacja Rosyjska, zjednoczona tysiącletnią historią, zachowując pamięć przodków, którzy przekazali nam ideały i wiarę w Boga, a także ciągłość rozwoju państwa rosyjskiego, uznaje historycznie ustanowioną jedność państwa”. Zob. *Полный текст поправок в Конституцию: что меняется?*, Государственная Дума, 14.03.2020, duma.gov.ru, za: M. Domańska, J. Rogoża, *Naprzód, w przeszłość! Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Raport OSW, maj 2021, s. 88.

zachodnich sąsiadów Rosji. O ile w odniesieniu do Litwy, Łotwy i Estonii można mówić o swoistym przemilczeniu tematu, to w odniesieniu do Białorusi i Ukrainy sytuacja jest odmienna, bo w oficjalnym przekazie mowa o „trójjedni”, a więc „jądrze”²⁷ – początku Rosji w jej obecnej (również kolonizacyjnej, imperialnej) postaci.

Powyższe pozwala zrozumieć obawy i niechęć rosyjskiej opinii do badań dekolonizacyjnych Rosji – poprzez zrozumienie mechanizmów oddziaływania imperialnego prowadzi ona do podważenia i obalenia podstaw ideologicznych państwa rosyjskiego, a o to, by to nie nastąpiło trwa – z perspektywy kulturowej obecna wojna.

Zarazem powyższe spostrzeżenia ukazują, że paradygmat badań dekolonizacyjnych, choć jest przydatny i potrzebny dla badań sytuacji rosyjskiej, nie wyczerpuje złożoności zjawisk. W tym ujęciu należy wspomnieć o tych mechanizmach, które doprowadziły do wytworzenia się trudnej do zdefiniowania imperialnej mentalności rosyjskiej. O owej mentalności (również w ujęciu imperialnym) powstało mnóstwo opracowań²⁸, jednak – co istotne dla jej redefinicji tego zjawiska – następuje w nich wspomniane na początku niniejszego tekstu uproszczenie: mówiąc o Rosjanach, charakteryzuje się tylko część obywateli FR, etnicznych Rosjan, pomija się tymczasem nierosyjskie narody dzisiejszej formy Imperium Rosyjskiego. Józef Stalin nie był Rosjaninem, często określał się jednak jako „zrusyfikowany azjatycki Gruzin”, co jest znakomitą egzemplifikacją „produktu” imperium, zjawiska, które można określić jako ponadnarodowy imperialny nacjonalizm. Schemat działań jest niezmienny od wieków, polega przede wszystkim na budowie postaw lojalistycznych i bezwzględnego posłuszeństwa wobec władz i państwa przy jednoczesnym wpajaniu postaw imperialnych. Doprowadziło to do sytuacji, którą obserwujemy przy okazji zbrodni wojennych Rosjan w Ukrainie: Buriat i Dagestańczyk święcie dziś wierzą, że walczą z nazizmem o „świat rosyjski”, a co więcej – że jest to powód do dumy²⁹. Są oni więc nie tylko „produktem” procesów kolonizacyjnych, ale i szeroko rozumianej imperializacji, co – dla zrozumienia współczesnej Rosji – również należy wyświetlić szerokiemu kołu odbiorców. Stąd też celem

²⁷ В. Путин, *Об историческом единстве русских и украинцев*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [data dostępu: 15.12.2022].

²⁸ Por. znakomity *Mentalność rosyjska. Słownik*. Opracował i zredagował A. de Lazari z pomocą M. Brody, J. Faryny, W. Radolińskiej i ks. Abp Sz. Romańczuka, Katowice 1995, s. 9.

²⁹ J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu...*, s. 54.

badan deimperializacyjnych w ujęciu kulturoznawczym jest zrozumienie mechanizmów tworzenia narodów imperialnych i imperialnej tożsamości na bazie – jakby to paradoksalnie nie brzmiało – narodów skolonizowanych oraz zrozumienie całej sieci oddziaływań budujący wizerunek imperium na zewnątrz.

Znaczenie badań dekonstruujących rosyjski imperializm kulturowy i stojące przed nimi wyzwania

Choć postulaty badań zorientowanych na dekonstrukcję mitów rosyjskich pojawiają się w opracowaniach z zakresu historii i kultury Europy Środkowo-Wschodniej, jednak problem ten wydaje się być wciąż niedostatecznie uświadomiony. Przyczyn tego – w największym skrócie – można szukać z jednej strony (zewnętrznej): w braku większego zainteresowania świata naukowego kwestiami regionu Europy Środkowo-Wschodniej, z drugiej zaś (wewnętrznej) – braku środków i sił na konstrukcję własnej narracji przez Białorusinów i Ukraińców, borykających się po rozpadzie ZSRS i załamaniu się wpływów sowieckich z problemami ekonomicznymi i politycznymi, a ze strony Polski skupieniu się na własnej narracji tożsamościowej, w tym związanej z II wojną światową. Sytuacji nie zmieniła znacząco agresja Rosji wobec Ukrainy w 2014 roku, dopiero napaść pełnoskalowa w 2022 roku brutalnie zaktualizowała i uświadomiła potrzebę i wagę badań naukowych w tym kierunku. W obecnej sytuacji geopolitycznej i socjokulturowej w regionie Europy Środkowo-Wschodniej, wyniki tak założonych badań są nie tyle wyzwaniem intelektualnym w ramach humanistyki współczesnej, co narzędziem dla konstruowania polityki bezpieczeństwa w regionie poprzez zrozumienie złożoności skomplikowanej siatki powiązań międzykulturowych w Europy Środkowo-Wschodniej. Dzieje się tak dlatego, że:

- 1) Brak wiedzy na temat historii, procesów kulturowych w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w Europie Zachodniej umożliwia formułowanie, trwanie i wykorzystywanie mitów dla realizacji polityki imperialnej Rosji.
- 2) Niska skuteczność dotychczasowej dekonstrukcji rosyjskiej narracji w regionie to *de facto* oddanie pola do dalszego jej funkcjonowania i destabilizacji stosunków międzykulturowych w EŚW.

- 3) Dyskurs akademicki o Europie Środkowo-Wschodniej na Zachodzie znajduje się pod wpływem przestarzałych kolonialnych klisz, zakorzenionych w pojęciach cywilizacyjnej i etnokulturowej ważności Rosji w regionie. Rosyjska imperialna narracja na temat innych narodów słowiańskich tkwi głęboko w światowej opinii publicznej, gdyż ma charakter długiego trwania: jej korzenie sięgają znacznie głębiej niż narracja Putina i propaganda ZSRS. Te same idee wyraźnie zarysowane są w carskiej narracji już od XV wieku („zbieranie ziem ruskich”). Skierowane były one do wewnątrz (własnego społeczeństwa), jak i na zewnątrz (do podbijanych – „wyzwalanych” narodów, i dalej innych narodów europejskich: w ten sposób wyjaśniano konieczność i zasadność działań Rosji. Warto tu przypomnieć, że narracja ta wygłaszana jest nie tylko otwarcie w ramach pamfletów, odezw, publikacji czy – współcześnie: materiałów medialnych, programów publicystycznych itp., ale również przemycana jest niejako w żartach, dziełach sztuki, tekstach literackich³⁰.
- 4) Utrzymywanie się mitów kulturowych możliwe jest dzięki silnie zakorzenionej w sławistyce narracji rosyjskiej wobec niedostatecznie reprezentowanej narracji innych narodów słowiańskich, co uniemożliwia zrozumienie natury procesów kulturowych nie tylko ukraińskich czy białoruskich, ale szerzej w całym regionie Europy Środkowo-Wschodniej (np. pojęcie panslawizmu, uzasadniające *de facto* podboje rzeczywiste i kulturowe Rosji pod płaszczykiem wyzwolenia narodów słowiańskich spod panowania tureckiego). Napisana na potrzeby imperialne w początku XIX wieku *Historia państwa rosyjskiego* M. Karamzina (tłumaczenie na język polski

³⁰ Współczesnym przykładem tego typu narracji imperialnej skierowanej do odbiorcy wewnętrzny był żart Putina podczas gali konkursu zorganizowanego w 2017 r. dla uczniów przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, kiedy Putin zapytał 9-letniego laureata, gdzie się kończą granice Rosji i sam odpowiedział: „Granice Rosji nigdzie się nie kończą”. Szukając korzeni tego żartu, należy sięgnąć do twórczości Tiutczewa, autora wiersza: *Rosyjska geografia*, prowadzącego do wniosku, że Rosja nie kończy się nigdy i nigdzie. Narracja tego typu (tu również słynne Tiutczewowskie „Rosji nie pojąć umysłem”, budujące obraz Rosji wyjątkowej, nieporównywalnej z innymi krajami, co prowadzić ma do bezwarunkowej w nią wiary) zakorzenia się po cichu w świadomości nie tylko Rosjan, ale i odbiorców poza tym państwem. Powstaje w ten sposób obraz Rosji trochę dzikiej, ale zarazem fascynująco ciekawej i wyjątkowej zagadkowej „rosyjskiej duszy”.

1824 r.³¹) wyznaczyła ramowe postrzeganie dziejów Rosji i jej mityczne początki, które w zasadzie powtarzane są do dziś w opracowaniach naukowych i popularnonaukowych³². Historia sąsiadów Rosji jest więc znana poza Rosją przede wszystkim z perspektywy rosyjskiej³³, która niejako reprezentuje inne narody sąsiednie. W ujęciu Saidowskim, a więc klasycznym ujęciu badań postkolonialnych owo przejmowanie narracji, odbieranie głosu „oryginalnego” na rzecz przyznania sobie prawa do reprezentacji innych, jest podstawowym wyznacznikiem narracji kolonialnej³⁴.

- 5) Dekolonizacja i deimperializacja, implikujące konieczność rozbrojenia rosyjskich mitów kulturowych, warunkują więc konieczność poznania i reinterpretacji własnej spuścizny kulturowej narodów Europy Środkowo-Wschodniej, badanej w perspektywie długiego trwania. Wpisuje się to w szeroko rozumiany dyskurs tożsamościowy – tożsamości naturalnej, europejskiej, a nie tożsamości obcej narzucanej narodom słowiańskim przez Wielkiego Brata.
- 6) Konstruowanie narracji własnej: polskiej, białoruskiej, ukraińskiej i wspólnej, opartej na faktach historyczno-kulturowych, zweryfikowanej i zobiektywizowanej w ramach dialogu międzykulturowego naukowców i następnie szeroka jej popularyzacja, jest jedynym skutecznym remedium na wojnę kulturową i kognitywną, wydaną światu zachodniemu przez Rosję. Umożliwi to tzw. Światu Zachodniemu zrozumienie procesów historyczno-kulturowych w regionie oraz uświadomienie zagrożeń ze strony Rosji.
- 7) Wyniki badań socjologicznych w Rosji i poparcia przez Rosjan działań wojennych w Ukrainie (przy świadomości niecałkowitej

³¹ *Historia państwa rosyjskiego*, t. 1, red. M. Karamzin, przeł. G. Buczyński, Warszawa 1824, <https://bibliotekacyfrowa.ujk.edu.pl/dlibra/publication/131/edition/172/content> [data dostępu: 15.12.2022.]

³² Szerzej zob.: J. Getka, *Obalić mity, paradygmaty i dogmaty. Humanistyka wobec wyzwań rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej. Uwagi na marginesie polsko-ukraińskich kontaktów kulturowych*, [w:] *W poszukiwaniu tożsamości Europy Środkowo-Wschodniej. Tom jubileuszowy z okazji dwudziestolecia Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego*, red. J. Getka, J. Grzybowski, Warszawa 2022, s. 15-45.

³³ N. Riasanovsky, D. Steinberg, *Historia Rosji*, przeł. T. Teszner, A. Bernaczyk, Kraków 2009.

³⁴ E.W. Said, *Orientalizm*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005, s. 54-55.

wiarygodności ich rezultatów) dowodzą, że większość społeczeństwa rosyjskiego uległa trwającej prawie ćwierćwiecze pracy ideologicznej (symbolicznym początkiem których może być I Kongres Diaspory Rosyjskiej, Moskwa 11-12.10.2001) wpisującej się w procesy faszyzacji Rosji. Jedyną szansą na zobiektywizowanie jego zmitologizowanego obrazu świata jest popularyzacja rzetelnej wiedzy. Przynajmniej przedstawiciele nauki rosyjskiej, realizujący badania zgodnie z linią ideologiczną, nie będą mogli pozostać obojętni na pojawiające się w obiegu naukowym nowe opracowania.

Wątki badań dekolonizacyjnych z perspektywy kulturowej

Brak świadomości na temat zakresu i skali obecności w przestrzeni publicznej nieprawdziwego obrazu przeszłości kulturowej umożliwia Rosji formułowanie przekłamanych przekazów medialnych, przeznaczonych dla odbiorców z Polski i Ukrainy. Wątki ewoluują w zależności od systemu politycznego. Dostają nowe charakterystyki, które służą temu samemu: deprecjonowaniu przeciwnika ideowego. Dla przykładu: wykorzystywany intensywnie w ZSRS destrukcyjny potencjał mitu „pana Polaka” dowodził jednocześnie odwiecznego antagonizmu polsko-ukraińskiego czy polsko-białoruskiego, umniejszając tym samym wpływ narodów na kulturę własną (pomijał np. istnienie wielkich rodów ruskich ukraińskich: Ostrogskich czy białoruskich: Tyzenhausów). Wątek ten ewoluuje wraz ze zmianą systemów politycznych: we współczesnej propagandzie Polak to nieuczciwy pracodawca wykorzystujący białoruskich i ukraińskich emigrantów zarobkowych³⁵.

Trudność analizy w ramach badań dekolonizacyjnych polega jednak nie tylko na konieczności rozpoznania jednego wątku tematycznego w ramach różnej narracji, ale również na homonimii wątków – haseł narracyjnych. Polska jest w tym ujęciu jednocześnie przedstawiana jako słabe państwo zdradzieckie (już od czasów caratu „Judasza Słowiańszczyzny”, co zostało wzmocnione w okresie sowieckim określeniami „bękarta Ententy” i „psa łańcuchowego Zachodu”) oraz wrogie imperium³⁶.

³⁵ J. Getka, J. Darczewska, *Ruś porwana. Rosyjska wojna o tożsamość Ukrainy*, Warszawa 2022, s. 155-156.

³⁶ Владимир Путин рассказал о причинах русофобии на Украине агентству ТАСС, www.itv.ru/news/2020-02-21/380877 [data dostępu: 15.05.2023].

W przekazie rosyjskim na temat Ukraińców i Białorusinów kierowanym do wewnątrz i na Zachód (w tym do Polski) są oni albo sterowanymi przez Amerykę obywatelami pozbawionymi tożsamości (Małorosy, Niedoukraińcy, Aborygeni, Tutejsi, etc.), albo – w zależności od aktualnych wydarzeń: przeciwnie – żądnymi krwi nacjonalistami czy faszystami, kolaborantami Hitlera. Służy to rozbudzaniu animozji narodowych w regionie. Należy mieć świadomość, że podobny obraz Polski i Polaków jako nacjonalistów i kolaborantów Hitlera, którzy doprowadzili do wybuchu II wojny światowej, jest stale obecny w przekazie rosyjskim, kierowanym do wewnątrz.

W przestrzeni rosyjskiej narracja ta jest konstruowana metodycznie w ramach standardu historyczno-kulturowego z zakresu interpretacji historii własnej w podręcznikach i publikacjach historycznych, kontynuujących analogiczne wydania z czasów sowieckich przygotowywane dla obowiązkowych kursów z zakresu ideologii państwowej. Tego typu wydaniem jest m.in. „Koncepcja nowego dydaktyczno-metodycznego kompleksu historii ojczyzny”³⁷. Wśród zawartych tam wytycznych znalazło się podkreślanie ciągłości „tysiącletniego państwa rosyjskiego”, spadkobiercy Bizancjum, wielowiekowego opiekuna trojedynego narodu rosyjskiego (триединого русского народа), między innymi w okresie „Wielkich Rewolucji Rosyjskich”, czy „zderzenia cywilizacji w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” co zarazem całkowicie lekceważy suwerenne prawo do posiadania własnej państwowości i odrębnej kultury przez Białorusinów i Ukraińców. Tego typu narracja jest syntezą ideologii carskiej i sowieckiej i pojawia się często w dyskursie politycznym Putina, także tym dedykowanym Ukraińcom, jak opublikowany w języku rosyjskim i ukraińskim artykuł Putina, *Об историческом единстве русских и украинцев*, w którym wyraźnie wybrzmiewa dążenie do odnowienia „porządku” z okresu sowieckiego³⁸.

Biorąc pod uwagę fakt, że walka z „cudzą pamięcią”, rozumianą jako utrzymanie supremacji rosyjskiej narracji w konfrontacji z ich nierosyjskimi interpretacjami³⁹, jest czymś więcej niż zakorzenionymi w rosyjskiej

³⁷ Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории (2013), <https://www.kommersant.ru/docs/2013/standart.pdf> [data dostępu: 1.02.2022].

³⁸ Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев» 12 июля 2021 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [data dostępu: 2.02.2022].

³⁹ J. Darczewska, „Wojna pamięci”: historia, polityka i służby specjalne Federacji Rosyjskiej, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 20 (11)/2019, s. 13-41, s. 17-18, s. 20.

narracji kliszami pełniącymi rolę wygodnego narzędzia oddziaływania ideologicznego na obywateli FR, a stanowi broń poprzedzającą działania z użyciem broni ostrej, kluczowym zadaniem sławistyki staje się analiza mitów kulturowych wykreowanych przez rosyjską narrację oficjalną (w ramach uzupełniających się dyskursów naukowego, dydaktycznego, publicystycznego, politycznego) w odniesieniu do Polaków, Ukraińców, Białorusinów oraz kontaktów kulturowych między tymi narodami. Umożliwi to ustalenie:

- 1) Mechanizmów oddziaływania rosyjskich mitów kulturowych poprzez zdefiniowanie ich znaczeń (odniesienia do historii, sytuacji społeczno-kulturowej, lingwokulturowej itp.), co wymaga stworzenia maksymalnie pełnego ich katalogu. W ramach kół tematycznych można wskazać wątki związane z tzw. mitami początku, mitami „złotego wieku”, będącego punktem odniesienia do „dawnej świetności”, która została utracona przez działania sił zewnętrznych lub / i wewnętrznych, mitami odrodzenia, mitami wielkiej historii, mitami herosów i ofiar itp. Wśród pierwszych można wskazać np. sytuowanie początków państwowości rosyjskiej w Rusi Kijowskiej lub Nowogrodzie⁴⁰, Zachodniorusini – Białorusini i Małorusini – Ukraińcy jako „młodszy bracia” Wielkorusinów – Rosjan, ukształtowanie się narodów białoruskiego i ukraińskiego z trójjedynego narodu, „wspólnoty staroruskiej” w rezultacie polonizacji pod panowaniem Rzeczypospolitej⁴¹. Ten sam motyw – zgubnego wpływu Rzeczypospolitej przewija się przy okazji utraty świetności kultury okresu „złotego wieku”. Podstawową przyczyną „zaniku” np. piśmiennictwa białoruskiego i ukraińskiego w XVIII wieku miałyby tu być polonizacja.

⁴⁰ Bardziej liberalne rosyjskie środowiska naukowe, chcąc wykazać się dystansem do tradycji Rusi Kijowskiej – południowej, wskazują Nowogród – Ruś północną jako element spuścizny własnej. Jest to jednak tak samo chybiona argumentacja, jak w przypadku Rusi Kijowskiej, opierająca się na przyjęciu historii narodów terenów podbitych: misji rozszerzania granic od początku istnienia Państwa Moskiewskiego (1213 – powstanie Księstwa Moskiewskiego) towarzyszyły podboje i *de facto* eksterminacja innych narodów, w kontekście Nowogrodu poczynając od 1478 r., kiedy Iwan III zlikwidował autonomię Republiki Nowogrodzkiej, a kończąc na 1570 roku, gdy na rozkaz Iwana IV (Groźnego) dokonano tzw. rzezi, która pochłonęła ponad 20 tys. ofiar. Szerzej: J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu...*, s. 39; s. 143.

⁴¹ Владимир Путин рассказал о причинах русофобии на Украине агентству ТАСС, 21.02.2020, itv.ru, www.1tv.ru/news/2020-02-21/38087 [data dostępu: 27.11.2023].

Bez żadnego niuansowania wskazuje się ją, interpretując np. postanowienia Konferencji Generalnej Warszawskiej z 1696 r. jako zakaz stosowania w piśmiennictwie prawnym języka ruskiego, podczas gdy mowa była o sporządzaniu dokumentów w języku polskim, co sankcjonowało ówczesną sytuację lingwokulturową na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁴². Warto podkreślić, że jak w przypadku mitu o panie-Polaku i tu można wskazać przynajmniej dwa kierunki interpretacyjne: destrukcyjna rola (kultury) Polski oraz odmawianie Rusinom-Ukraińcom, Rusinom-Białorusinom prawa do różnorodności kultury własnej, w tym ujęciu polskojęzycznej tradycji piśmiennictwa białoruskiego czy ukraińskiego, które należy traktować jako immanentny element kultury własnej białoruskiej i ukraińskiej. W ramach mitów zaburzających odbiór „wielkiej historii” Białorusinów można wskazać np. deprecjonowanie czy przemilczanie sukcesów rycerstwa ruskiego-białoruskiego (m.in. w Bitwie pod Orszą), wpisując białoruski czyn zbrojny w skryte działania partyzanckie w dodatku w ramach partyzantki komunistycznej.

Już podany wyżej pobieżny wykaz uświadamia główne kierunki oddziaływań: deprecjonowanie własnych osiągnięć narodów słowiańskich i wskazywanie wroga (kolektywnego „Zachodu”, przede wszystkim Polski) burzącego porządek „wspólnoty ogólnoruskiej” i odciągającej Białorusinów i Ukraińców od Rosji.

- 2) Mechanizmów oddziaływania rosyjskiej narracji imperialnej poprzez uświadomienie konceptów. Jednym z nich jest odwieczna „opieka” Rosji nad innymi narodami, wyrażona w słynnym *Moskwa – trzeci Rzym* (przejęcie schedy po Bizancjum). Cyklicznie powraca ona w kolejnych koncepcjach: „słowianofilstwa”, „oficjalnej narodowości”, euroazjatyizmu głoszącego, że Rosja może istnieć tylko jako niepodzielne imperium i nie może sobie pozwolić na wyrwanie jej Ukrainy, czy tak zwanego „prawosławnego bolszewizmu” (Mikołaj Trubieckoj), a obecnie „rosyjskiego świata” („русский мир”).
- 3) Klisz rosyjskiej narracji oraz technik i zabiegów stylistycznych, które wpisują się w charakterystyki nowomowy. Można tu wskazać

⁴² Por.: J. Getka, J. Darczewska, *Na drodze do wolności: Białoruska partyzantka kulturowa w przestrzeni publicznej i Internecie*, Warszawa 2021, s. 61, E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 296, s. 298.

zarówno te elementy, które łączą ją z tzw. nowomową komunistyczną i faszystowską (upodobanie do terminologii wojskowej: *prawda – naszym orężem*, eufemizacja języka: *rozwiązanie kwestii żydowskiej/ukraińskiej*, dehumanizacja przeciwników ideowych: *pasożyty, zdziaczały, kliniczny rusofob*; podkreślanie wyższości kulturowej i pozytywnych cech charakteru zbiorowego *niemiecka rasa, rosyjskie tradycyjne wartości*), jak i elementy nowsze (język pełen patosu, przepełniony słowami kluczami: *pokój, wyzwolenie, jedność, defaszyzacja*, również: *dekolonizacja*), deformowanie znaczeń na potrzeby ideologii (*operacja antyterrorystyczna w Czeczenii, operacja przymuszenia Gruzinów do pokoju, wossojedinienije – powrót do macierzy*; hasła faszyzmu czy nacjonalizmu Ukraińców i Polaków jako przykrywka własnych – rosyjskich planów imperialnych), komunikacja jednostronna wykluczająca dialog, dychotomiczne widzenie świata – tylko „nasze” idee są słuszne, obce są „złe”; itd.⁴³), przemilczenia i podmianki znaczeniowe (poczynając od podstawowych terminów: dla ucięcia skojarzeń z państwowością ukraińską, stosowane jest obecnie określenie „Stara Ruś” („Древняя Русь, древнерусское государство”), które wyparło wcześniejsze pojęcie „Ruś Kijowska”, a które nawet w okresie sowieckim stosowano wymiennie⁴⁴). Warto przypomnieć, że w narracji tej brak jest spójności czy konsekwencji – określenie Ukraińca jako nacjonalisty nie wyklucza charakterystyki tożsamości ukraińskiej jako słabej, nieukształtowanej, a określanie Polaka jako pana jednocześnie nie wyklucza nazywania go *ślugą pozostającym na pasku Ameryki*). W sukurs stylistyce przychodzi słowotwórstwo i morfologia. Kolonialne są klisze językowe i zasady poprawności językowej, co znakomicie obrazuje dyskusja na temat przyimków „w” – „na” Białorusi, Litwie, Ukrainie. Warto podkreślić, że na trwałość tego typu form wpłynęły wzmacniające się normy języka polskiego i rosyjskiego, które terytoria zależne w ramach jakiejś

⁴³ J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu...*, s. 77.

⁴⁴ M. Domańska, J. Rogoża, *Naprzód, w przeszłość! Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Raport OSW, maj 2021, s. 88. Warto zarazem podkreślić, że rosyjskie społeczeństwo wykazuje dużą podatność na kierowany do niego przez Kreml przekaz ideologiczny, w tym historyczny, co ma wyraz między innymi w niemal dwudziestoprocentowym wzroście idei Rosji jako wielkiego mocarstwa po aneksji Krymu (z 47% w 2011 do 65% w 2015 r.), por. M. Domańska, J. Rogoża, *Naprzód, w przeszłość!...*, s. 86.

organizacji państwowej określają przymikiem „na”. Kolonialna jest także stosowana dziś terminologia: „radziecki”, *радянський* wobec funkcjonującego w okresie II Rzeczypospolitej określenia – sowiecki (Związek Sowiecki)⁴⁵.

- 4) Symboli i mechanizmów rosyjskiej propagandy wojennej (np. „Z”, „V”), w tym ukraińskiej genezy wybranych symboli (jak choćby słynny Czeburaszka – postać z bajek sowieckich, która widnieje na naszywkach niektórych rosyjskich wojskowych, co ma dowodzić prawości ich walki „dziecięcej niewinności”, wspólnoty doświadczeń Rosjan i Ukraińców⁴⁶). Czeburaszka jest postacią z pochodze-

⁴⁵ Termin *sowiecki* był w okresie II Rzeczypospolitej używany jako normatywny, stosowany w aktach urzędowych ogłaszanych w oficjalnych publikatorach przed II wojną światową, np. *Związek Socjalistycznych Sowietkich Republik* (por. Dz. U. z 1930 r., Nr 68, poz. 538). Dla określenia państwa stosowano również określenie rzeczownikowe: „związek rad” *Związek Sowietkich Socjalistycznych Republik Rad* (por. Dz. U. z 1933 r., Nr 17, poz. 115), bowiem określenie przymiotnikowe ‘radziecki’ jeszcze wiek temu miało wyraźne konotacje ze społ. radziecki, radzki, tj. „z funkcją radcy miejskiego związany, *ad consilarii urbani munus pertinens*”, por. *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk. T. VII, z. 6(46), Wrocław 1953-2002, s. 430. Dopiero wraz z utwierdzeniem się władzy socjalistycznej w PRL po II wojnie światowej zaczęto forsować stosowanie przymiotnika „radziecki”, wobec negatywnych konotacji społecznych z określeniem „sowiecki”, „sowiety”, co komentowali publicyści emigracyjni, związani ze środowiskami „Kultury” paryskiej, którzy nie przyjęli forsowanej przez władze Polski ludowej terminologii. Szeroko problem scharakteryzował Stanisław Westfal: „jak wie każdy czytelnik pism drukowanych w Polsce, przejęte z rosyjskiego terminy „Sowiety”, „sowiecki”, zostały usunięte z oficjalnego użytku przez rządzące sfery komunistyczne. Wprowadzono natomiast [...] termin „radziecki”, będący przekładem z rosyjskiego przymiotnika „советский” – „związany z radą, z radami” (совет „rada”). (...) Wprowadzenie po r. 1944 przymiotnika „radziecki” było zaprzeczeniem dwudziestokilkuletniej tradycji polskiej: do owej daty terminy Sowiety, sowiecki były – komunistów nie licząc – wyłączne. Nie kłóciło się to z duchem języka polskiego, od kilku stuleci polszczyzna [...] wykazuje wyrazistą skłonność do przyjmowania słów obcych dla zawartej w nich barwy stylowej lub kolorytu lokalnego. Na tym tle ustalenie się w Polsce terminów Sowiety, sowiecki, było całkowicie zrozumiałe...” S. Westfal, *Radziecki, czy sowiecki*, „Kultura” Nr 7/33-08/34 / 1950 s. 204-209, <https://static.kulturaparyska.com/attachments/c7/37/729dd0f622fd864228735e-3918c88aedd62dd656.pdf#page=104> [data dostępu: 2.11.2024]. Komentując wprowadzenie przymiotnika radziecki z pozycji słowotwórczej, Westfal wykazuje jego nieprawidłowość, podkreślając zarazem ideologiczne uwarunkowanie jego zaprowadzenia w polszczyźnie.

⁴⁶ А. Дорогань, «Орки», Сталін, Христос, Чебурашка. Що означають символи російських військових на війні, Radio Svoboda, <https://www.radiosvoboda.org/a/shevrony-ta-pat-chi-rosiyskykh-viyskovykh-z-krymu/32912697.html> [data dotępu: 27.04.2024].

nia ukraińską, niejako zawłaszczoną przez popkulturę sowiecką. Inny przykład: hymn – *Swiaszczennaja wojna* wyraźnie nawiązuje do motywów ukraińskiego marszu *Powstań, powstań narodie mój!* – hymnu nieprzejeźdźnych wrogów Rosji Dywizji Stepowej Ukraińskiej Republiki Ludowej S. Petlury⁴⁷.

- 5) Skali oddziaływania poprzez zestawienie narracji częściowo już uświadomionej, dyskutowanej (jak. np. dążenie do przejęcia przez Rosję spuścizny Rusi, realizowanej wokół zakorzenionego w świadomości Polaków *mitologemu ruski* = rosyjski⁴⁸, czego jaskrawym przejawem była oddolna zmiana nazwy pierogów ruskich na ukraińskie po rozpoczęciu pełnoekranowej wojny Rosji wobec Ukrainy 24.02.2024⁴⁹), jak i mniej uświadomionej, znanej bardzo wąskiemu gronu specjalistów (np. Mała Ruś i Wielka Ruś, tj. pierwotnie nazwy własne ruskie-ukraińskie dla oznaczenia organizacji kościelnej Rusi: Metropolii Halicko-Wołyńskiej i Kijowskiej, które z czasem zostały zawłaszczone przez Rosjan, którzy zmodyfikowali ich znaczenia dla deprecjonowania osiągnięć Ukraińców)

Podsycanie animozji, przypomnianie sporów historycznych, prowokowanie problemów w relacjach dwustronnych – to stałe elementy strategii i dyskursu Rosji, która dąży do destabilizacji Europy, zwłaszcza Środkowo-Wschodniej, jako swej wyobrażonej (postulowanej) strefy wpływów, a także strefy buforowej między Rosją i resztą Europy.

Uświadomienie wątków i elementów narracji rosyjskiej jest pierwszym krokiem. Kolejny stanowi ich weryfikacja, a następnie obiektywizacja za pomocą danych naukowych z różnych źródeł. W sposób jaskrawy rozejście się narracji propagandowej i danych historycznych ilustrować można obrazem Rosjan jako narodu zwycięzców. Wykreowany na potrzeby jednego z mitów założycielskich ZSRS obraz „zwycięskiego narodu sowieckiego” wraz z ogłoszeniem się przez Rosję spadkobiercą ZSRS został zaimplementowany do potrzeb własnych. Gruntuje je w społeczeństwie coroczne parady z okazji Dnia Zwycięstwa. Gdyby zweryfikować dane liczbowe dotyczące składu Armii Czerwonej w kontekście hasła *Rosjanie – naród*

⁴⁷ J. Getka, J. Darczewska, *Faszyzacja antyfaszyzmu...*, s. 89.

⁴⁸ J. Getka, J. Darczewska, *Ruś porwana...*, s. 103 i nast.

⁴⁹ A. Miastowska, *Nie ma już takiego dania jak pierogi ruskie. Spór o „pierogi ukraińskie” podzielił internautów*. NaTemat, 14 kwietnia 2022, <https://natemat.pl/406999,pierogi-ruskie-zmienily-nazwe-na-pierogi-ukrainskie-spor-o-nazwe> [data dostępu: 12.10.2024].

zwyczajców, okaże się, że co trzeci żołnierz Armii Czerwonej nie był Rosjaninem. Połowa dowódców Armii Radzieckiej w czasie II WS była pochodzenia ukraińskiego, niemal 500 bohaterów ZSRS jest z pochodzenia Białorusinami, chociaż w 1941 roku Białorusinów w armii było stosunkowo mało – Białoruś szybko znalazła się pod okupacją niemiecką. W kontekście obiektywizacji danych należy zarazem wskazywać nie tyle liczebność, co odsetek – stosunkowo mała Gruzja „oddała” do Armii Czerwonej 11% swoich mężczyzn (400 000 osób)⁵⁰.

Na zakończenie należy dodać, że celem badań dekolonizacyjnych nie jest odrzucenie wszystkich ustaleń nauki rosyjskiej, tak jak celem badań dekolonizacyjnych w powszechnym odbiorze nie jest całkowita dewesternizacja wiedzy. Chodzi o uświadomienie, dyskusję i wskazanie problemów, które wymagają uwagi.

Rosja w obecnej postaci to kraj ogromny, generujący wiele problemów badawczych. Dlatego przy okazji dekolonizacji wiedzy należy prowadzić badania i wnioski uogólniające, gdyż kolejne monograficzne badania wybranych wąskich zagadnień nie spełnią swej roli naukowej. Stanowiąc będą przysłowiowy puzel do budowy całości układanki, jednak z rozsypanych setek pojedynczych elementów jeszcze nic nie wynika. Należy je poukładać i dopiero mając obraz bliski całości, dokładać brakujące elementy. Badania dekolonizacyjne narracji rosyjskiej muszą więc – w odróżnieniu od badań postkolonialnych ukazujących pewien stan – iść dalej, to znaczy formułować narrację własną, którą następnie należy sukcesywnie uzupełniać o nowe dane. W przeciwnym razie jeszcze dekadami będziemy przebywać w impasie rozbrajania narracji rosyjskiej.

References

Bibliografia w językach polskim i angielskim

Custine de A. markiz, *Listy z Rosji. Rosja w 1839 roku*, Warszawa 2022.

Darczewska J., „Wojna pamięci”: *Historia, polityka i służby specjalne Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 20 (11)/2019, s. 13-41.

Domańska E., *Badania postkolonialne*, [w:] L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, Poznań 2008.

⁵⁰ M. Więckowski, *Narody Nierosyjskie W Armii Czerwonej Podczas II Wojny światowej*. *Poliarchia* 4 (6)/2016, s. 73-111 <https://doi.org/10.12797/Poliarchia.04.2016.06.04>.

- Domańska M., Rogoża J., *Naprzód, w przeszłość! Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Raport OSW, maj 2021.
- Finkelstein M., *Soviet Colonialism Reloaded: Encounters Between Russians and East Central Europeans in Contemporary Literature*, [w:] *East Central Europe Between the Colonial and the Postcolonial in the Twentieth Century*, red. S. Huigen, D. Kołodziejczyk, „Cambridge Imperial and Postcolonial Studies” 2023, s. 231-254.
- Fiut A., *Polonizacja? Kolonizacja?* „Teksty drugie”, nr 6, 2003.
- Gemziak Ł., *Imperium (wciąż) niezbadane: Rosja a perspektywa postkolonialna*, „Dialogi Polityczne. Polityka – Filozofia – Społeczeństwo – Prawo”, nr 14, 2011, s. 207-220.
- Getka J., Darczewska J., *Faszyzacja antyfaszyzmu. Kulturowe kody wojny Rosji*, Warszawa 2023.
- Getka J., Darczewska J., *Na drodze do wolności: Białoruska partyzantka kulturowa w przestrzeni publicznej i Internecie*, Warszawa 2021.
- Getka J., Darczewska J., *Ruś porwana. Rosyjska wojna o tożsamość Ukrainy*, Warszawa 2022.
- Getka J., *Obalić mity, paradygmaty i dogmaty. Humanistyka wobec wyzwań rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej. Uwagi na marginesie polsko-ukraińskich kontaktów kulturowych*, [w:] *W poszukiwaniu tożsamości Europy Środkowo-Wschodniej. Tom jubileuszowy z okazji dwudziestolecia Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego*, red. J. Getka, J. Grzybowski, Warszawa 2022, s. 15-45.
- Gide A., *Powrót z ZSRR*, przeł. J.E. Skiński, Warszawa 1937.
- Głębocki H., *Kresy imperium. Szkice i materiały do dziejów Rosji wobec peryferii (XVII-XXI wiek)*, Kraków 2006.
- Historia państwa rosyjskiego*, t. 1, M. Karamzin, przeł. G. Buczyński, Warszawa 1824, <https://bibliotekacyfrowa.ujk.edu.pl/dlibra/publication/131/edition/172/content>.
- Hlebowicz A., *Jak Polacy budowali Syberię* Muzeum Pamięci Sybiru, 15/12/2022 <https://swiatsybiru.pl/pl/syberia-to-miejsce-karier-polakow-2/>.
- Jarecka A., *Polityk SPD: „Nie jestem ekspertem od Rosji”*, DW 24.03.2024 <https://p.dw.com/p/4e4Mw>.
- Judt T., *Historia niedokończona. Francuscy intelektualiści 1944-1956*, przeł. P. Marczewski, Warszawa 2012.
- Kazimir Severinovich Malevich Facts, Information, Pictures, [w:] Encyclopedia of World Biography [online], www.encyclopedia.com, Malevich, Casimir, [w:] The Columbia Encyclopedia, 6th ed. <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/malevich-casimir>.
- Konstytucja Rosji*, przeł. A. Kubik, Warszawa 2000 z poprawkami wprowadzonymi w 2015 r. (przeł. „Walczak Translations”) i w 2020 r. (przeł. Z. Cywiński).

- Krawetz I., *Pomnik wystawiony samej sobie. Rosyjska kultura zwalnia z odpowiedzialności za zbrodnie*, NEW, ROSJA / 21.04.2024, https://new.org.pl/3865,dekolonizacja_narcystycznej_rosji.html.
- Maciejewski K., *Niemieckie SPD postuluje „zamrożenie” wojny na Ukrainie. To poroniony pomysł*, „Forsal” 16.03.2024, <https://forsal.pl/swiat/niemcy/artykuly/9462714,-niemieckie-spd-postuluje-zamrozenie-wojny-na-ukrainie-to-poroniony.html>.
- Markowski M.P., *Postkolonializm*, [w]: A. Burzyńska, M. P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2007.
- Miastowska A., *Nie ma już takiego dania jak pierogi ruskie. Spór o „pierogi ukraińskie” podzielił internautów*, NaTemat, 14. 04. 2022, <https://natemat.pl/406999,pierogi-ruskie-zmienily-nazwe-na-pierogi-ukrainskie-spor-o-nazwe>.
- Riasanovsky N., Steinberg D., *Historia Rosji*, przeł. Kraków 2009.
- Ritz G., *Kresy polskie w perspektywie postkolonialnej* [w:] *Nieobecność. Pominięcia i przemilczenia w narracjach XX wieku*, red. H. Gosk, B. Karwowska, Warszawa 2008.
- Said E.W., *Orientalizm*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005, s. 54-55.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. VII, z. 6(46). Wrocław 1953-2002.
- Smułkowa E., *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002.
- Thompson E. M., *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przeł. A. Sierszulska, Kraków 2000.
- Tłostanowa M., *Postkolonialna kondycja, dekolonialna opcja i postsocjalistyczna interwencja*, „Konteksty”, nr 343(4), 2024, s. 159-165. doi: 10.36744/k.2568
- Westfal S., *Radziecki, czy sowiecki*, „Kultura” Nr 7/33-08/34/1950 s. 204-209. <https://static.kulturaparyska.com/attachments/c7/37/729dd0f622fd864228735e-3918c88aedd62dd656.pdf#page=104>.
- Więckowski M., *Narody Nierosyjskie w Armii Czerwonej podczas II wojny światowej*, „Poliarchia”, nr 4 (6), 2016, s. 73-111. <https://doi.org/10.12797/Poliarhia.04.2016.06.04>.

Bibliografia w językach rosyjskim i ukraińskim

- Акимов Ю. Г., *Северная Америка и Сибирь в конце XVI — середине XVII в. Очерк сравнительной истории колонизации*, Санкт-Петербург 2010, s. 6-13. [Akimov Ů. G., *Severnaâ Amerika i Sibir' v konce XVI — seredine XVII v. Očerk sravnitel'noj istorii kolonizacii*, Sankt-Peterburg 2010, s. 6-13.]
- Эткінд А., *Внутренняя колонизация*. Москва 2013. [Ėtkind, A. *Vnutrennââ kolonizaciâ*. Moskva 2013.]
- Владимир Путин рассказал о причинах русофобии на Украине агентству ТАСС, www.1tv.ru/news/2020-02-21/380877 [Vladimir Putin rasskazal o pričinah rusofobii na Ukraine agentstvu TASS www.1tv.ru/news/2020-02-21/380877].
- Дорогань А., «Орки», Сталін, Христос, Чебурашка. Що означають символи російських військових на війні, Radio Svoboda, 27.04.2024, <https://www.radio->

svoboda.org/a/shevrony-ta-patchi-rosiyskykh-viyskovykh-z-krymu/32912697.html [Dorogan' A., «ORKI», *Stalin, Hristos, Ćeburaška. Šo označauť simboli rosijs'kih vijs'kovih na vijni*, Radio Svoboda, 27.04.2024, <https://www.radiosvoboda.org/a/shevrony-ta-patchi-rosiyskykh-viyskovykh-z-krymu/32912697.html>.]

Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории (2013), <https://www.kommersant.ru/docs/2013/standart.pdf> [*Koncepciâ novogo uĉebno-metodiĉeskogo kompleksa po oteĉestvennoï istorii* 2013, <https://www.kommersant.ru/docs/2013/standart.pdf>.]

Короткова О. А., *Концепция деколонизации музея: проблемы и возможности*, „Кунсткамера”, 3(13)/2021, s. 28-39. [Korotkova O. A., *Koncepciâ dekolonizacii muzeâ: problemy i vozmožnosti*, „Kunstkamera”, 3(13)/2021, s. 28-39.]

Наумова Н.Н., Зинченко И.А., *Можно ли назвать политику франкофонии проявлением неокolonизма (на примере внешней культурной стратегии Франции в 60-е гг. XX в.)*, „Исторический журнал: научные исследования” 6/2021. s. 93-108. DOI: 10.7256/2454-0609.2021.6.36980 [Naumova N.N., Zinĉenko I.A., *Možno li nazvat' politiku frankofonii proâvleniem neokolonializma (na primere vnešnej kul'turnoj strategii Francii v 60-e gg. XX v.)*, „Istoriĉeskij žurnal: nauĉnye issledovaniâ” 6/2021. s. 93-108. DOI: 10.7256/2454-0609.2021.6.36980.]

Перцев А., *В Кремле решили, что Россия должна возглавить мировое «антиколониальное движение», утверждают источники «Медузы». Его идеология: Америке — ***** На это собираются выделить миллиарды рублей*, „Meduza” 11.11.2022 <https://meduza.io/feature/2022/11/11/v-kremle-reshili-cto-rossiya-dolzhna-vozglavit-mirovye-antikolonialnoe-dvizhenie-utverzhdajut-istochniki-meduzy-ego-ideologiya-amerike> [Percev A., *V Kremle rešili, ĉto Rossiâ dolžna vozglavit' mirovye «antikolonial'noe dviženie», utverzĉdayut istoĉniki «Meduzy». Ego ideologiâ: Amerike — ***** Na èto sobiraûtsâ vydelit' milliardy rublej*, „Meduza” 11.11.2022 <https://meduza.io/feature/2022/11/11/v-kremle-reshili-cto-rossiya-dolzhna-vozglavit-mirovye-antikolonialnoe-dvizhenie-utverzhdajut-istochniki-meduzy-ego-ideologiya-amerike>.]

Путин В., *Об историческом единстве русских и украинцев*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [Putin V., *Ob istoriĉeskom edinstve russkih i ukraincev* <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.]